

نگرش سیستماتیک به زمینه‌های فعالیت سازمان‌های غیردولتی^۱ در مدیریت منابع طبیعی

محمدعلی قاسمی - کارشناس ارشد توسعه روستایی
علی اصغر قاسمی - کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی

ژوئیه‌شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رسال جامع علوم انسانی

چکیده

منابع طبیعی تجدیدشونده به عنوان بستر حیات، نقش مهمی در توسعه پایدار دارند. مدیریت این منابع (حفظ، احیاء، توسعه و بهره‌برداری بهینه) با توجه به امکانات ضعیف و پرستل دولتی و نیز وسعت زیاد این عرصه‌ها جز با در نظر گرفتن نقش مهم تشکلی‌های مردمی از جمله (NGOs) به عنوان رابط دولت و مردم امکان‌پذیر نیست. نگرش سیستمی با رویکرد مشارکتی، بیانگر استعداد و قابلیت‌های فراوان سازمان‌های غیردولتی در زمینه‌های آموزش، اطلاع‌رسانی، ارتقای سطح آگاهی و فرهنگ منابع طبیعی در بین اقشار مختلف جامعه، فعالیت‌های پژوهشی و ایجابی (جنگلداری، جنگلکاری، مرتعداری، تولید علوفه، صنایع چوب، یابان‌زدایی و...) است.

مقدمه

منابع طبیعی تجدیدشونده به عنوان بستر حیات و اساس توسعه پایدار کشور در معرض تخریب و نابودی فزاینده‌ای قرار دارد. تجربیات سالیان طولانی نشان دهنده آن است که مهمترین دلایل عمده تخریب منابع طبیعی تجدیدشونده، عواملی از قبیل سیاست‌های تمرکزگرایی و دولتی شدن مدیریت منابع طبیعی و کم توجهی به نقش سازمان‌های غیردولتی (به عنوان نوعی نهاد عمومی مشارکتی) است. توجه و اهمیت منابع طبیعی تجدیدشونده در توسعه پایدار در برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور مورد توجه خاصی قرار گرفته به طوری که در بند «ب» ماده ۱۰۴ فصل دوازدهم قانون فوق از نقش مهم مشارکت سازمان‌های غیردولتی در مدیریت منابع طبیعی نام برده شده است (قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹). بدیهی است که سازمان‌های غیردولتی با توجه به ویژگی‌هایی از قبیل مشروعیت هدف، امکان دستیابی یکسان اعضای آن به اطلاعات، فعالیت‌های گروهی و غیره می‌توانند در مدیریت (حفظ، بهره‌برداری و احیای بهینه) منابع طبیعی، نقش موثری ایفا نمایند. لذا این مقاله با نگرشی سیستماتیک و مشارکتی، در صدد پاسخگویی به موارد ذیل است:

- ۱- ویژگی‌های اساسی سازمان‌های غیردولتی.
- ۲- نقش و جایگاه سازمان‌های غیردولتی در مدیریت منابع طبیعی (با رویکرد توسعه پایدار).
- ۳- اهداف سازمان‌های غیردولتی در مدیریت منابع طبیعی.
- ۴- زمینه‌های فعالیت سازمان‌های غیردولتی در مدیریت منابع طبیعی (با رویکرد سیستماتیک و مشارکتی).

منابع طبیعی

منابع طبیعی (Natural Resources) ثروت ملی هر کشور به شمار می‌آید و زندگی انسان به این منابع بستگی دارد. در اینجا منظور از منابع طبیعی، منابع طبیعی تجدیدشونده مانند جنگل، مراتع و... می‌باشد که خدادادی بوده و دست بشر در تولید اولیه آن، نقش و سهم قابل توجهی نداشته و هرگاه به علت توسعه فن‌آوری نوین، بشر قادر به تاثیرگذاری در این منابع شده، این تاثیر در مجموع، جنبه حفاظت و بهره‌برداری اصولی از آن منابع را داشته است. (ملکان راد، ۱۳۷۷)

اهمیت منابع طبیعی

قبل از صنعتی شدن جهان، عمده‌ترین منابع تولید و تامین خوراک و انرژی از منابع طبیعی بوده است. همزمان با تحولات صنعتی، اینگونه منابع به عنوان پشتوانه‌ای غنی تلقی می‌شده‌اند که در اغلب موارد به طوری رویه برای توسعه و تولید بیشتر مورد مصرف قرار گرفته‌اند اما در عصر حاضر، مهم‌ترین ارزشمندترین اثر منابع طبیعی «ایجاد مبنای لازم برای توسعه پایدار» می‌باشد. برخی از این مبانی عبارت‌اند از: بستر حیات در حفاظت خاک و جلوگیری از فرسایش، سیل و تخریب ناشی از آن، جذب و

افزایش ذخیره نزولات و استفاده بهینه از آن، جلوگیری از سرعت باد به عنوان بادشکن، تلطیف کننده هوا، افزایش رطوبت نسبی هوا، کاهش درجه حرارت محیط، جذب مواد زائد هوا، گرد و غبار، تولید علوفه و چوب، تولید اکسیژن هوا و جذب کننده گاز کربنیک، تولید گیاهان دارویی و صنعتی و محصولات فرعی، تولید چوب و هیزم، گسترش بهره مندی از فضاها و عرصه های منابع طبیعی برای امور سیاحتی. (فائو، ۱۹۹۴-سعدی، ۱۳۷۶)

با توجه به اهمیت منابع طبیعی در توسعه پایدار، مهمترین سیاست های راهبردی و روش های مدیریت منابع طبیعی در برنامه سوم توسعه عبارت اند از: اصلاح و بهبود روش های حفظ و بهره برداری و احیای منابع طبیعی، واگذاری طرح های بهره برداری از منابع طبیعی به بهره برداران و تشکل های مردمی و غیر دولتی در خصوص استفاده بهینه از منابع طبیعی تجدیدشونده، توسعه فعالیت های آموزشی و ترویج تعاونی ها و تشکل ها و به کارگیری آنها در فرآیند اجرا، آموزش، ترویج و ارتقای سطح آگاهی تشکل ها، بهره برداران و افکار عمومی، ترویج و توسعه فرهنگ منابع طبیعی و بسیج اقشار مختلف در حفظ و احیای منابع طبیعی، اتخاذ روش و شیوه های اجرایی مناسب در حفظ و بهره برداری از منابع طبیعی تجدیدشونده، رعایت ملاحظات زیست محیطی در بهره برداری و بازسازی عرصه های بهره برداری شده منابع طبیعی.

با توجه به راهبردهای فوق الذکر، بهترین و مناسب ترین راه تحقق سیاست های دولت در این بخش، مشارکت سازمان های غیردولتی (به عنوان نهاد مشارکتی عمومی) در مدیریت منابع طبیعی می باشد.

سازمان های غیردولتی (NGO.s)

جوامع مردم سالار (بنا به تعریف) حق آزادی و مشارکت در اجرای امور را به شهروندان خود می دهد. وجود اینگونه حقوق، گستره ای از سازمان ها و انجمن های داوطلبانه و مستقل را ایجاد کرده که به عنوان رابط خانواده و دولت به فعالیت پرداخته که به نهادهای مدنی معروف هستند.

وسعت و گستردگی کاربرد اصطلاح «نهاد مدنی» یا «سازمان غیردولتی» موجب بدفهمی و سردرگمی می گردد. در حال حاضر می توان برای سازمان های غیردولتی، دو نوع تعریف جداگانه بیان کرد که عبارت اند از:

تعریف اول: «هر سازمانی که بخشی از بدنه دولت نبوده و در محدوده جامعه مدنی فعالیت می کند، سازمان غیردولتی (Non Government Organization) نام دارد. مانند اتحادیه های کارگری، جوامع و نهادهای مذهبی، گروه های سیاسی، باشگاه های ورزشی، جوامع هنری و فرهنگی و انجمن های شغلی و تجاری. قدر مسلم اینکه مشکل این تعریف، شمول گسترده آن به تعداد و انواع مختلف سازمانهاست.

تعریف دوم: سازمان هایی که در زمینه «توسعه» فعالیت نموده و قصد دارند از طریق کمک به مردم (که برای آنها کار می کنند) وضعیت اجتماعی و اقتصادی آنها را بهبود بخشند. متأسفانه این تعریف شامل سازمان هایی نمی شود که در زمینه های رفاهی یا مسائل اجتماعی، حمایتی، زیست محیطی و اقتصادی کار می کنند. علاوه بر این، تعریف فوق، میحث توسعه را صرف نظر از تفاوت آشکار به همه سازمان ها (از بانک بین الملل گرفته تا یک سازمان کوچک محلی) تسری می دهد (Ball, ۱۹۹۵).

- بدیهی است که یک تعریف عملی و سودمند باید مبتنی بر شاخصه‌های اصلی سازمان‌هایی پایه‌گذاری شده باشد که اهداف تعریف شده و مشترکی را دنبال می‌کنند. سازمان‌های غیردولتی، بخشی از نهاد‌های مدنی هستند که از طریق تمرکز فعالیت خود بر پدیده محرومیت یا اثرگذاری بر نحوه زندگی مردم از دیگر گروه‌های مردمی متمایز می‌شوند. مهمترین ویژگی‌های سازمان‌های غیردولتی عبارت‌اند از:
- ۱- غیرسیاسی بودن: معطوف به رفاه اجتماعی (Social Welfare) بوده و فاقد اهداف سیاسی است.
 - ۲- فقدان شرایط ویژه برای ورود و خروج اعضا: ورود یا خروج افراد از تشکل‌های غیردولتی، آزاد و بدون شرایط ویژه است.
 - ۳- حق رأی برای کلیه اعضا: برابری حق رأی اعضای سازمان در کلیه تصمیم‌گیری‌ها بدون هرگونه تبعیض وجود دارد.
 - ۴- عمومی بودن تصمیمات: تصمیم، آراء و دیدگاه تشکل‌های غیردولتی، واجد جنبه خصوصی نبوده و اصولاً عمومی است.
 - ۵- مساعد بودن به وضع دولت: توجه آنها به رفاه اجتماعی و منافع عموم بوده و فاقد مقاصد سیاسی و خصوصی هستند.
 - ۶- فاقد اطلاعات محرمانه: کلیه مراجع قانونی (اختیاردار رسمی) امکان دسترسی به اطلاعات کلی یا جزئی تشکل‌های غیردولتی را دارند.
 - ۷- امکان دستیابی یکسان اعضا به اطلاعات: کلیه اعضای سازمان می‌توانند بدون کم و کاست به تمامی اطلاعات تشکل دسترسی داشته باشند.
 - ۸- مشروعیت هدف: هدف و مشروعیت سازمان بر خلاف قوانین و مقررات کشور نیست و با قواعد اجرایی آن مطابقت دارد.
 - ۹- فعالیت جمعی مستمر: کلیه افراد عضو سازمان در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌های آن مشارکت (مستقیم یا غیرمستقیم) دارند.
 - ۱۰- استقلال: سازمان‌های غیردولتی در محدوده قوانین جامعه و از طریق موسسین و ایجادکنندگان با هیئت مدیره خود کنترل می‌شوند.
 - ۱۱- غیرانتفاعی بودن: سازمان‌های غیردولتی به منظور انتفاع یا دستاوردهای شخصی و خصوصی تشکیل نشده‌اند. (ارجمندنیا، ۱۳۸۰)
- سازمان‌های غیردولتی زیست محیطی و منابع طبیعی، سازمان‌هایی هستند که فعالیت خود را بر روی منابع طبیعی و مسائل محیط زیست (در جهت حفظ، احیاء، توسعه و بهره‌برداری بهینه) متمرکز کرده و به منظور دستیابی به اهداف توسعه پایدار، نقش بسیار اساسی در جلب مشارکت مردمی دارند.

نقش و اهمیت سازمان‌های غیردولتی

در دو دهه اخیر، تعداد سازمان‌های غیردولتی فعال در عرصه جهانی به طور چشمگیری افزایش یافته و نقش فزاینده آنها در تمامی فعالیت‌ها و عرصه‌های بشری به جایی رسیده که بخش مشخصی را در جامعه مدنی به خود اختصاص داده‌اند. از طرف دیگر، تنوع شیوه فعالیت سازمان‌های غیردولتی موجب

این سردرگمی شده که اشخاص و چگونگی فعالیت آنها مورد شناخت و ارزیابی قرار گیرد؛ بویژه آنکه بخش های دولتی در درازمدت نسبت به این سازمان ها سوءظن پیدا کرده و آنها را تهدیدی برای خود می دانند.

سازمان های غیردولتی از آرمان ایجاد جامعه ای توسعه یافته و حمایت شده نشأت می گیرند. لذا به محض تاسیس به اجرای برنامه های آموزشی، بهداشتی، رفاه اجتماعی و بهبود اقتصادی در جامعه بویژه گروه های محروم می پردازند. این سازمانها در طول برنامه های خود به صورت مستقیم و غیرمستقیم به تشویق فعالیت های مردم سالار می پردازند و همواره سعی می کنند با شیوه های جدید به مصاف مشکلات و نیازهای جامعه بروند. علاوه بر این در مواردی مانند صلح، مردم سالاری، حقوق بشر، تساوی جنسی و فقر نیز فعال هستند. اخیراً سازمان های غیردولتی در مرکز توجه پژوهش هایی قرار گرفته اند که درصدد یافتن راهی برای توسعه مداوم اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی است. آمار و تعداد سازمان های غیردولتی در کشورهای مختلف جهان متفاوت است، اما «برنامه توسعه سازمان ملل متحد» تخمین زده تعداد افرادی که در کشورهای در حال توسعه جهان به نوعی با این فعالیت ارتباط داشته اند، بالغ بر ۲۵۰ میلیون نفر باشد. بنابراین، سازمان های غیردولتی در نتیجه تغییر سریع جهان بویژه در دهه اخیر به سرعت رشد یافتند. مثلاً روند «جهانی شدن» باعث شده تا دولت ها، بخشی از کنترل خود بر امور ملی و ارزش های فرهنگی را از دست بدهند که به سرعت تغییر می کنند. تمایل جهانی به «فردگرایی» جانشین «نظام اشتراکی» شد که در بسیاری از جوامع یک معیار فرهنگی قدرتمند به شمار می رفت. در این شرایط، سازمان های غیردولتی شکل گرفتند تا به مردم اجازه دهد در کوشش برای حل مشکلاتی که به طور مشترک با آن روبرو می شوند با یکدیگر همکاری داشته باشند. در چند سال اخیر در ایران نیز سازمان های غیردولتی بویژه در امور مرتبط با منابع طبیعی رو به افزایش است. اما دولت نظارت، حمایت و حتی دخالت را تا حد نسبتاً زیادی بر آنها داشته است. بسیاری از سازمان های غیردولتی کوچک و محلی از طریق ایجاد شبکه ها و اتحاد با یکدیگر توانسته اند به طور قابل توجهی نفوذ جمعی بیابند و در موارد لزوم تأثیرگذار باشند. علاوه بر این، ضمن معرفی سیاست های تازه به عنوان ارائه کننده خدمات عمل کنند. (ارجمندیا، ۱۳۸۰)

پیشینه تاریخی سازمان های غیردولتی (NGO.s) و جایگاه آنها در توسعه

به منظور درک چگونگی و تعداد فعالیت آنها سازمان های غیردولتی، پرداختن به سابقه تاریخی آنها کمک بزرگی است. اولین عامل تاریخی مهم در شکل گیری و سرآغاز تاسیس سازمان های غیردولتی و رفاهی، فعالیت های خیریه در کشورهای صنعتی قرن ۱۹ میلادی با هدف تأمین رفاه و آسایش فقرا یا کمک به آنها در نقش «رفاه و سرپرستی» به صورت حرکت «داوطلبانه» بود. منشاء رفاهی سازمان های غیردولتی، کانون توجه به مسائل فقرا و محرومان با هدف برآوردن نیازهای اولیه و بهره مندی از فرصت، رفتار برابر، حقوق، قدرت، شرافت و احترام انسانی است. بنابراین، سازمان های غیردولتی به جای واژه «فقر» از لغت «محروم» استفاده می کنند و خود را سازمان هایی می نامند که با مردم محروم سروکار دارند. دومین عامل تاریخی مهم در شکل گیری سازمان های غیردولتی، فعالیت بشر دوستانه با حمایت

از تغییرات و برانگیختن احساسات اجتماعی نسبت به این نوع مسائل در نقش «تغییر و توسعه» به خوبی مشهود است که مکمل فعالیت «رفاه و سرپرستی» این سازمان‌ها از طریق کمک به مردم برای کمک به آنها و ایجاد تغییرات اجتماعی در جامعه است. لذا نگرش‌های تازه، بیشتر در فعالیت «تغییر و توسعه» ریشه داشتند تا «رفاه و کاستی» و بر مواردی مانند کار با مردم، جلب مشارکت و درگیر کردن آنها در امور، اختیار دادن و ایجاد تغییرات اجتماعی تاکید داشتند. اما روند «جهانی شدن» باعث شده که دولت‌های جهانی، بخشی از کنترل خود بر امور ملی و ارزش‌های فرهنگی را از دست بدهند. در سال‌های اخیر، طیف عملیاتی سازمان‌های غیردولتی، تنوع زیادی پیدا کرده و ملاحظات و فعالیت‌های آنها از برآورده کردن نیازهای فوری مادی فقرا فراتر رفته است. بنابراین، سازمان‌های غیردولتی در نتیجه تغییراتی پدید آمده‌اند که در مفهوم «توسعه» ایجاد شده است. اکثر روش‌های سنتی توسعه اقتصادی و اجتماعی بر پروژه‌ها و خدمت‌هدایت شده دولتی متمرکز است که به وسیله سازمان‌های بزرگ اجرا می‌شود. این نگرش اکثر در درازمدت در بهبود استاندارد و کیفیت زندگی بخش فقیر و محروم جامعه شکست خورده است؛ زیرا اثبات شده که سازمان‌های دولتی نمی‌توانند در مقیاس بایک نهاد اجتماعی و غیردولتی به حد کافی، قابلیت انعطاف‌پذیری داشته باشند و یا به نیازها به سرعت پاسخ دهد و خلاقیت‌های بشری را تحقق دهند. در این شرایط، مردم و جوامع وابسته و بی‌تحرك می‌شوند و انگار هیچ توانایی و قدرتی ندارند. در نتیجه، سازمان‌های غیردولتی به عنوان سازمان‌هایی که می‌توانند خلاق باشند، قابلیت انعطاف‌پذیری داشته باشند و مردم را به مشارکت در توسعه اجتماعی و اقتصادی وادارند، به طور روزافزون از طرف دولت‌ها به رسمیت شناخته شده‌اند. نیاز به فعالیت مشترک دولت‌ها و سازمان‌های غیردولتی به طور فزاینده‌ای مورد توجه سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی مثل سازمان ملل، که تاکید زیادی بر حمایت از سازمان‌های غیردولتی، شناخت آنها و مشارکت و همکاری با آنها دارد. (ارجمندینا، ۱۳۸۰)

اهداف تاسیس سازمان‌های غیردولتی زیست‌محیطی و منابع طبیعی

- در حال حاضر، سازمان‌های غیردولتی زیست‌محیطی و منابع طبیعی دارای اهداف مطلوب با رویکرد مشارکتی هستند که مهمترین آنها عبارت‌اند از: (FAO, ۱۹۹۴)
- ۱- تبلیغ، ترویج و اشاعه فرهنگ حفاظت از منابع طبیعی و گسترش فضای سبز، جنگل‌ها و احیای منابع طبیعی.
 - ۲- جلب مشارکت همگانی در حفظ، توسعه و احیای منابع طبیعی.
 - ۳- مشارکت در طرح‌های آموزشی منابع طبیعی و هشدار مستمر در خصوص حفظ، بهره‌برداری مطلوب و پایدار منابع طبیعی.
 - ۴- سرعت بخشیدن به امور بهینه‌سازی و پایدارسازی عرصه‌های منابع طبیعی تجدیدشونده.
 - ۵- ارتقای سطح آگاهی اقتشار جامعه بویژه بهره‌برداران ذیصلاح در جهت تعالی فرهنگ منابع طبیعی و تبدیل آن به معارف عمومی.
 - ۶- تمرکززدایی فعالیت‌های مربوط به منابع طبیعی.

۷- جلب حافظان مردمی منابع طبیعی در قالب تشکل های غیر دولتی.

۸- توجه به ارزش های برگرفته از جلب مشارکت های مردمی.

سازمان های غیر دولتی زیست محیطی و منابع طبیعی با توجه به شناختی که از سنت و باورهای مردم در مناطق مختلف کشور دارند می توانند در امور مربوط به منابع طبیعی بازویی توانمند برای همکاری با سازمان جنگل ها و مراتع کشور و ادارات منابع طبیعی باشند. عمده ترین فعالیت سازمان های غیر دولتی منابع طبیعی و زیست محیطی با توجه به خودجوشی و نیازهای متفاوت در تشکیل و تأسیس آنها عبارت اند از: (شاعری و سعدی، ۱۳۸۰)

۱- آموزش: آموزش، اطلاع رسانی، ارتقای سطح آگاهی و فرهنگ منابع طبیعی در بین اقشار مختلف جامعه.

۲- پژوهش: انجام پژوهش در زمینه نابودی جنگل ها و مراتع کشور و چگونگی حفظ، احیاء، توسعه و بهره برداری بهینه آن، توسعه فضای سبز و ...

۳- اقدامات ایجابی - خدماتی، پژوهشی و تجهیزاتی: با اعلام بسیج عمومی از امکانات مردمی در امر تولید نهال، کاشت نهال و جمع آوری بذور مرتعی، پیتینگ، فاروینگ و غیره.

مشارکت

در نگرش سیستمی «مشارکت» (Participation) به عنوان فرآیندی هدفدار، اختیاری در شکل معاضدت، معاونت، همکاری و همیاری از روی میل و رغبت و نیاز با هدف بهبود وضع موجود و سهیم شدن افراد (به عنوان عناصر تشکیل دهنده سیستم) در قدرت و منافع حاصله می باشد. (محسنی تبریزی، ۱۳۷۷).

«مشارکت سازمان های غیر دولتی» به منزله راهبردی جدید در توسعه متعادل و پایدار است. اکثر متفکران و نظریه پردازان توسعه بر این عقیده اند که به کارگیری رهیافت های مشارکتی در توسعه برای کشورهای جهان سوم به صورت یک ضرورت حتمی درآمده است. این بدان معنی است که حیات کشورهای جهان سوم در رقابت با کشورهای جهان اول، به شناخت و درک اهمیت مشارکت سازمان های غیر دولتی بستگی دارد. (قاسمی، ۱۳۸۰).

مشارکت در سازمان های غیر دولتی به عنوان سازماندهی (موتور مشارکت) و تفویض اختیار و قدرت (کلید مشارکت برای مدیریت بهتر و توانمند کردن سازمان های غیر دولتی برای تصمیم گیری و عمل) می باشد و به مشارکت این نهادها در مدیریت منابع طبیعی برای رسیدن به «توسعه همه جانبه» تاکید می شود. (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۰)

بر اساس معیار و ملاک های متفاوت در مقالات و پژوهش های مرتبط با مشارکت و به منظور شفافیت موضوع، ویژگی و شاخصه های مشارکت سازمان های غیر دولتی در برگیرنده «مشارکت ارادی»، «مشارکت گروهی»، «مشارکت مستقیم» (دموکراسی مستقیم)، «مشارکت خودانگیخته و درون زا» (خودخواسته)، «مشارکت اساسی و فعال»، «مشارکت ملی، منطقه ای، محلی» و «دیگریاری» می باشد. (طالب، ۱۳۷۹ و عفتی، ۱۳۷۱)

جایگاه، اهمیت و ضرورت مشارکت سازمان‌های غیردولتی در مدیریت منابع طبیعی

منابع طبیعی تجدیدشونده به عنوان بستر توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در ایران به طور فزاینده‌ای در حال نابودی و تخریب است. از آنجایی که رشد و توسعه اقتصادی در بستر منابع طبیعی صورت می‌گیرد، تخریب این منابع به طور مستقیم برنامه‌های توسعه را تحت تاثیر قرار می‌دهد. اما با توجه به گستردگی منابع طبیعی و محدودیت امکانات دولت، حفاظت و احیای آن به تنهایی توسط دولت عملی نیست به طوری که می‌توان گفت بدون توجه به نقش مدیریت مشارکتی سازمان‌های غیردولتی، امکان حفظ، احیاء و بهره‌برداری بهینه از این منابع وجود ندارد.

فلسفه مشارکت به عنوان «هدف»، تفویض مسئولیت و کاهش اختیارات دولت و تواناسازی نهادهای عمومی و موجب دخالت آنها در امور و طبعاً استفاده از توان سازمان‌های مذکور در برنامه‌های توسعه است. از طرف دیگر، مشارکت به عنوان «وسیله»، دستیابی به هدف توسعه پایدار در بخش مدیریت منابع طبیعی است. (Oakley, 1991)

تجارب کشورها نشان می‌دهد که مدیریت منابع طبیعی با تاکید بر رویکرد مشارکت سازمان‌های غیردولتی، نتایجی را به دنبال داشته که عبارت اند از: (باغستانی میبیدی و اختصاصی، ۱۳۷۲)

- ۱- کاهش هزینه‌های دولتی
- ۲- حفاظت از پروژه‌ها بعد از اجرا
- ۳- تاثیر در کیفیت طرح‌ها
- ۴- کاهش مدت اجرای پروژه
- ۵- ایجاد انگیزه مالکیت نسبی در حفظ، احیاء و بهره‌برداری اصولی از منابع
- ۶- ایجاد فرصت‌های شغلی در زمینه‌های اقتصادی و تولیدی
- ۷- به‌کارگیری نیروی عظیم، خلاق و استعداد سازمان‌های غیردولتی در امر احیاء، بازسازی و حفاظت از منابع طبیعی

رهیافت ارزیابی مشارکتی منابع طبیعی (PANR)

رهیافت ارزیابی مشارکتی منابع طبیعی (Participatory Appraisal of Natural Resources) به عنوان روش شناسی برای تعامل با جوامع محلی، دربرگیرنده مجموعه‌ای از اصول، پروسه ارتباط و فهرستی از روش‌هاست که به منظور تمرکز بحث بر روی منابع طبیعی استفاده می‌شود. این نوع رهیافت به عنوان ابزاری برای دخالت اجتماعات محلی و سازمان‌های غیردولتی در مدیریت منابع طبیعی مانند جنگلداری اجتماعی، آبخیزداری و پروژه‌های حفظ خاک استفاده می‌شود (فائو، ۱۹۹۲).

مهمترین اصول این رهیافت با تبعیت از رهیافت ارزیابی مشارکتی روستایی عبارت اند از: (رضوانفر، ۱۳۷۸)

- ۱- گوش دادن و یاد گرفتن (یادگیری سریع و موثر از طریق مشارکت)
- ۲- خنثی کردن اربب: یک روش شناسی برای خنثی کردن اربب توریسم روستایی و روش پیمایشی با

وظیفه مندی مامور توسعه در جمع آوری اطلاعات از منطقه روستایی نزدیک مراکز شهری و کنار جاده
۳- توجه به اوقات فراغت مردم

۴- جستجوی تفاوت ها: ارزیابی مشارکتی منابع طبیعی شامل یادگیری از شرایط متفاوت و فعالیت های مختلف

۵- چشم پوشی نهایی: به منظور کاهش هزینه و زمان

با توجه به مطالب فوق الذکر، گسترش استفاده از رهیافت ارزیابی مشارکتی منابع طبیعی در مقابل رهیافت از بالا به پایین توسط کارکنان ترویج و توسعه توصیه می شود. این رهیافت برای نزدیک شدن به جوامع محلی برای یادگیری از آنها و فعالیت های دیگر توسعه بسیار مناسب است.

در حال حاضر، یک دگرگونی اساسی در اندیشه و عمل توسعه (به طور اعم) و توسعه روستایی (به طور اخص) پدید آمده است. این تحول و دگرگونی را اکنون می توان در زمینه های کشاورزی و منابع طبیعی، تحلیل و متدلوژی (روش شناسی) پروژه های توسعه، موضوعات مرتبط با جنسیت و توسعه و تکامل نهادها در سطوح محلی مشاهده نمود. این تحول در پارادایم بیانگر چرخش از رهیافت صنعتی یا تکنیکی توسعه تکنولوژی به رهیافت ارگانیک یا کلی نگر، تغییر از یک رهیافت تکنوکراتیک و انحصارگر به رهیافت مشارکتی و دربرگیرنده همه افراد و عوامل ذیربط در فرآیند مدیریت توسعه، واگذاری مسئولیت کنترل منابع از سازمان های بزرگ به مدیریت های محلی با استفاده وسیع از منابع عمومی است (Shephired, ۱۹۹۸). بنابراین، یکی از عرصه هایی که در آن دگرگونی پدید آمده، «توسعه نهادی» می باشد. در چارچوب کلی این عرصه، موسسات و نهادهای محلی، بومی و مشارکتی در معرض بیشترین تجدیدنظر مثبت قرار گرفته اند. تجربیات وسیع درباره عدم موفقیت مدرنیزاسیون، افراد بسیار بدبین را نیز تشویق نمود تا دیدگاه های خوش بینانه ای نسبت به سازمان های کارای محلی موجود، داشته باشند و «تفویضات» (واگذاری تصمیمات و فعالیت ها) به کوچکترین گروه ممکن در امر مدیریت منابع طبیعی (سازمان های غیردولتی) مورد توجه قرار گرفت.

اهداف مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی در قالب سازمان های غیردولتی

الف) هدف کلی: مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی در قالب سازمان های غیردولتی عبارتست از: ارتقای سطح آگاهی و مسئولیت پذیری آنها در استفاده از توانایی و استعداد های نهفته و آشکار منابع طبیعی در حفاظت، احیاء، استمرار تولید و بهره برداری بهینه آنها.

ب) اهداف اختصاصی: اهداف اختصاصی مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی در قالب سازمان های غیردولتی عبارت اند از: (شاعری، ۱۳۷۷)

- تسریع فعالیت های اجرایی

- شناخت سطوح مختلف الگوهای مشارکت مردمی در فعالیت های منابع طبیعی

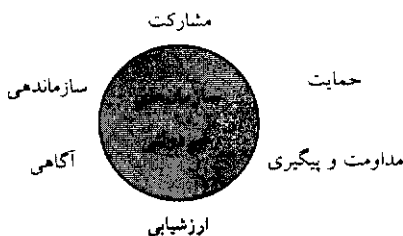
- شناخت ویژگی های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بهره برداران در عرصه های منابع طبیعی تجدیدشونده

- کاهش مخارج و هزینه های دولت

- شناخت الگوی تطبیقی مشارکت مردمی در سایر کشورها
- شناخت سیاست‌های لازم برای به کارگیری الگوهای مناسب در مشارکت مردمی
- شناخت راه‌های همکاری سایر بخش‌های دولتی به منظور جلب مشارکت مردمی در راستای تأمین امکانات اجرای طرح‌های مشارکتی
- آگاهی از نیازهای واقعی بهره‌برداران ذیصلاح و راه‌های رفع آن
- آگاهی از عوامل بازدارنده و پیش‌برنده بهینه‌سازی بهره‌وری از عرصه‌های منابع طبیعی تجدیدشونده
- ایجاد تعادل بین ظرفیت تولید و میزان بهره‌برداری از منابع طبیعی تجدیدشونده
- افزایش میزان همفکری و تبادل افکار بین مردم، مسئولان و صاحب‌نظران به منظور تسریع در روند اجرایی فعالیت‌ها و کاهش هزینه‌های عملیاتی
- افزایش میزان بازدهی سرمایه‌گذاری‌های دولت در عرصه‌های منابع طبیعی تجدیدشونده

فرآیند مشارکت مردم در مدیریت منابع طبیعی در قالب سازمان‌های غیردولتی

- یافته‌های پژوهشگران و بررسی تطبیقی مدل‌های موجود در زمینه مشارکت سازمان‌های غیردولتی در فرآیند مدیریت منابع طبیعی عبارت‌اند از: (شاعری و سعیدی، ۱۳۸۰)
- ۱- آگاهی این نهادها به ضرورت همکاری در توسعه پایدار منابع طبیعی
 - ۲- سازماندهی مناسب و منطقی سازمان‌های غیردولتی
 - ۳- پشتیبانی و حمایت‌های حقوقی، اداری، برنامه‌ای و اعتباری دولت
 - ۴- استمرار، پیگیری و مداومت در عرصه‌های مختلف منابع طبیعی
 - ۵- پذیرش مشارکت با کسب اعتماد نسبت به سیاست و شرایط موجود
 - ۶- ارزشیابی به منظور کسب آگاهی و اصلاح، تغییر و یا تکمیل برنامه‌ها در تمامی مراحل فعالیت با توجه به فرآیند مذکور، نمودار الگوی مشارکت سازمان‌های غیردولتی در منابع طبیعی به شرح زیر نشان داده می‌شود.

نمودار شماره ۱- الگوی مشارکت سازمان‌های غیردولتی در منابع طبیعی

زمینه‌های مشارکت سازمان‌های غیردولتی در مدیریت منابع طبیعی تجدیدشونده شامل جنگلداری، جنگلکاری و پارک‌ها، بهره‌برداری، صنایع چوب، مرتعداری و تولید علوفه و بیابان‌زدایی می‌باشد که هر یک از زمینه‌های مذکور به اختصار مورد بررسی قرار می‌گیرد: (شاعری و سعدی، ۱۳۸۰)

۱- جنگلداری: این زمینه شامل مواردی از قبیل مدیریت منابع جنگلی خارج از شمال، طرح ساماندهی خروج دام از جنگل، طرح تمرکز تک خانوارهای جنگل‌نشین داخل جنگل و اسکان آنها در خارج از جنگل، مجری طرح خصوصی جنگلداری در شمال کشور و عملیات پرورشی (پاکسازی، آزادسازی، تنک کردن و هرس کردن) می‌باشد.

۲- جنگلکاری و پارک‌ها: این زمینه شامل مواردی از قبیل پارک‌تراشی، گودبرداری، غرس نهال، تولید نهال، محصور نمودن، سله‌شکنی، و جین، تنک کردن، قرق، جمع‌آوری بذور جنگلی، احداث خزانه، جنگل‌کاری به شیوه دست‌کاشت، ایجاد فضای سبز و پارک‌ها و مدیریت پارک‌های طبیعی می‌باشد.

۳- مرتعداری و تولید علوفه: این زمینه شامل مواردی از قبیل جمع‌آوری بذور مرتعی، تولید نهال مرتعی، ایستگاه تولید بذر مرتعی، تولید علوفه، قرق، کودپاشی، بذرکاری، بوته‌کاری، پیستینگ، ذخیره‌نژولات آسمانی، پخش سیلاب، عایق‌بندی، حفر چاه مالدار، کپه‌کاری، حفر چاه عمیق برای کشت علوفه و تبدیل مزارع دیم کم‌بازده به مرتع می‌باشد.

۴- بهره‌برداری: این زمینه شامل مواردی از قبیل قطع و تبدیل درختان جنگلی، استحصال فرآورده‌های چوبی (الوار، کاتین، ذغال و هیزم) بهره‌برداری محصولات فرعی مرتعی (کتیرا، باریجه، سقر، و شاء، سریش و شیرین بیان) سرویس و نگهداری ماشین‌آلات، قطع و تبدیل جنگل، شرکت تعاونی محصولات فرعی جنگل و مرتع، حمل فرآورده‌های چوبی و کارگر و قطع و تبدیل می‌باشد.

۵- صنایع چوب: این زمینه شامل مواردی از قبیل درجه‌بندی چوب، بسته‌بندی چوب، خشک کردن چوب و کارگاه صنایع چوب می‌باشد.

۶- بیابان‌زدایی: این زمینه شامل مواردی از قبیل عملیات تثبیت شن، جمع‌آوری بذور بیابانی، تولید نهال گونه‌های بیابانی، بذرکاری، نهال‌کاری، بوته‌کاری، گودبرداری، غرس نهال، و جین، تنک کردن و قرق می‌باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

سازمان‌های غیردولتی منابع طبیعی به عنوان یکی از نهادهای مدنی با توجه به شناختی که از سنت و باورهای مردم در مناطق مختلف کشور دارند می‌توانند در امر مدیریت منابع طبیعی تجدیدشونده (با توجه به کمبود امکانات دولتی و گستردگی منابع طبیعی) به عنوان رابط و تسهیلگر بین ارگان‌های دولتی مرتبط با منابع طبیعی و مردم، نقش اساسی داشته باشند. مشارکت آنها در مدیریت منابع طبیعی موجب جبران کمبود نیروهای دولتی از لحاظ گستردگی عرصه‌های منابع طبیعی، کاهش هزینه‌های دولتی، تحقق اصل مشارکت در نهادهای غیردولتی مرتبط با منابع طبیعی، افزایش حسن اعتماد و خوداتکایی و سرعت در رسیدن به سطح مطلوب توسعه پایدار منابع طبیعی می‌گردد.

با توجه به مباحث مطرح شده در این مقاله، پیشنهادات ذیل مطرح می‌گردد:

- ۱- حمایت از سازمان غیردولتی و نیروهای کارآمد و خلاق و بدون ادعای آن به منظور فعالیت در خدمت به منابع طبیعی کشور.
- ۲- واگذاری بخشی از امور مدیریتی مربوط به حفظ، احیاء و توسعه منابع طبیعی به سازمان‌های غیردولتی.
- ۳- ایجاد ارتباط دوطرفه و قوی بین سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور و سازمان‌های غیردولتی برای دستیابی به توسعه پایدار در بخش منابع طبیعی.
- ۴- ارتقای سطح دانش و آگاهی سازمان‌های غیردولتی پیرامون مباحث منابع طبیعی تجدیدشونده.
- ۵- تهیه و برگزاری دوره‌های آموزشی کوتاه مدت برای اعضای سازمان‌های غیردولتی برای آشنایی بیشتر آنها با مسائل مربوط به حفظ، توسعه و بهره‌برداری عرصه‌های منابع طبیعی.
- ۶- تهیه و تدوین نشریه‌های ترویجی برای اعضای سازمان‌های غیردولتی برای ارتقای دانسته‌های آنها در ارتباط با منابع طبیعی و تشویق آنها به فعالیت در قالب سازمان‌های غیردولتی.
- ۷- نمادسازی از طریق پیام‌های تلویزیونی در تبلیغات صدا و سیما برای جلب مشارکت مردم در زمینه تاسیس این سازمان‌ها و آشناسازی اعضای آن به محدوده وظایف.
- ۸- تهیه فیلم‌های ترویجی با مضمون حفظ، احیاء و توسعه پایدار عرصه‌های منابع طبیعی برای اعضای سازمان‌های غیردولتی.

منابع

- ۱- ارجمندنیا، اصغر (۱۳۸۰)، «سازمان‌های غیردولتی، راهبرد مشارکت سازمان‌یافته»، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۵
- ۲- باغستانی میبیدی، ناصر و محمدرضا اختصاصی (۱۳۷۲)، «نگرشی بر مشارکت مردمی و مکانیسم‌های اجرایی آن در بخش منابع طبیعی تجدیدشونده کشور»، فصلنامه جنگل و مرتع، شماره ۱۷
- ۳- رضوانفر، احمد (۱۳۷۸)، «تحقیق و توسعه مبتنی بر نظام‌های زراعی، روش‌شناسی تحقیق و توسعه برای کمک به کشاورزان خرده‌پا»، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هفتم، شماره ۲۸
- ۴- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۷۹)، «برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور (۱۳۷۹-۱۳۸۳)»، تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه کشور
- ۵- سعدی، حشمت‌ا... (۱۳۷۶)، «زمینه‌های مشارکت مردم در توسعه پایدار منابع طبیعی»، فصلنامه جنگل و مرتع، شماره ۳۳
- ۶- شاعری، علی محمد و حشمت‌ا... سعدی (۱۳۸۰)، «نظام جامع مشارکت مردمی در منابع طبیعی»، انتشارات سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور.
- ۷- طالب، مهدی (۱۳۷۹)، «ماهیت مشارکت و مشارکت در منابع طبیعی»، مجموعه مقالات اولین همایش منابع طبیعی، مشارکت و توسعه، تهران: انتشارات دفتر ترویج و مشارکت مردمی سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور.
- ۸- عفتی، محمد (۱۳۷۱)، «بررسی عوامل موثر بر مشارکت روستاییان در طرح‌های توسعه روستایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۹- فائو، (۱۹۹۲)، «مشارکت مردمی در توسعه روستایی»، ترجمه جواد محمدقلی نیا و سعید غلامرضایی، تهران: انتشارات معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد سازندگی.
- ۱۰- قاسمی، محمدعلی و دیگران (۱۳۸۰)، «رویکردی بر نقش و جایگاه سازمان‌های غیردولتی در حفظ، احیاء و بهره‌برداری بهینه منابع طبیعی»، ارائه شده به اولین سمپوزیوم سازمان‌های غیردولتی کشاورزی و روستایی، تهران: معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد کشاورزی.
- ۱۱- قاسمی، محمدعلی (۱۳۸۰)، «بررسی عوامل اجتماعی-اقتصادی موثر بر میزان مشارکت روستاییان در طرح‌های عمرانی بخش مرکزی شهرستان کاشان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.
- ۱۲- قاسمی، علی اصغر (۱۳۸۰)، «بررسی زمینه‌های مشارکت شوراهای اسلامی در حفظ، احیاء و بهره‌برداری بهینه منابع طبیعی منطقه نوشهر»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.
- ۱۳- محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۷۷)، «طرح بررسی راه‌های جلب مشارکت مردمی در توسعه پایدار کشاورزی»، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی با همکاری موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران.
- ۱۴- ملکان‌راد، اکبر (۱۳۷۷)، «منابع طبیعی و خانواده»، دفتر ترویج و مشارکت مردمی سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور.

- 15- FAO. (1994a). **People participation programme In pujehun, sierraleon.** Rome. FAO.
- 16- FAO. (1994a). **Small Farmer Development programme In Thailand,** Rome. FAO.
Jones E.G & C. Garforth (1997). The History, Development, and future of agricultural Extension.
- 17- Ball,c & L Dunn (1995). **Non Govermental Organizations' Guideline for Good Policy and Practice.** the Commonwealth Foundation, London.
- 18- Oakley, P(1991). **Project with People: the Practice of Participation in Rural.** Development. Geneva, International Labour Office.
- 19- Shephired, Androw (1998). **Sustinable Rural Development.** London.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پی نوشت:

1. NGO : Non Govermental Organization